

УДК 351.84

ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЕКОНОМІКИ

Маліков В.В.

кандидат економічних наук
здобувач Класичного приватного університету

I. Вступ

Питання щодо ролі держави в регулюванні економіки є досить проблематичним. Одні вчені-економісти вважають необхідним жорстке державне регулювання всіх відносин у сфері економіки, у зв'язку із цим пропонують свої методи та напрями державного впливу на економіку, інші ж – вимагають обмежити роль держави у впливі на економіку аж до повного його заперечення. Такі крайності, як надмірне втручання держави в ринкові економічні процеси (адміністративно-командна економіка) чи повне невтручання у сферу економіки (нерегульований ринок), призводять до негативних наслідків у розвитку економічної системи.

II. Постановка завдання

Мета статті – дослідити основні напрями державного регулювання економіки.

III. Результати

Вагомий внесок у розвиток науки регулювання економіки зробили такі зарубіжні вчені, як А. Абалкін, В. Афанасьєв, К. Гелбрейт, Ф. Енгельс, Дж. Кейнс, Х. Ламперт, В. Ленін, А. Лівшиц, К. Маркс, А. Маршалл, В. Ойкен, І. Осадча, П. Самуельсон, Ф. Хайєк та ін. Значні наукові результати у сфері регулювання економіки отримані у дослідженнях вітчизняних науковців, а саме: А. Александрова, А. Базилюка, С. Білої, Д. Богині, О. Богуцького, В. Бодрова, А. Гальчинського, В. Геєця, М. Долішного, Г. Клімка, І. Лукінова, В. Марцина, А. Мерзляк, С. Мочерного, Ю. Палкіна, М. Пилипчука, В. Черняка та ін.

Світовий досвід економічного розвитку доводить, що немає і не може бути ефективною соціально орієнтованою економікою, яка б спираючись на умови сучасної конкурентної боротьби та зовнішнього економічного протекціонізму, функціонувала без активного впливу держави. Саме тому, що держава не завжди ефективно здійснювала свою роль у регулюванні економіки, і спостерігаємо економічні коливання.

Регламентация господарської діяльності окремих суб'єктів та державне регулювання економіки стали невід'ємною потребою суспільного розвитку з часу формування держави. Зміна форм державного устрою і господарювання спонукала до зміни основних напрямів державного регулювання економіки. Проте державне регулювання економіки

в сучасному розумінні цього терміна можна розглядати тільки починаючи з епохи зародження і формування капіталістичного ринкового господарства.

Ринкова економічна система – це система, що ґрунтується на ринкових відносинах, в основі яких лежать такі принципи: а) принцип приватного привласнення; б) принцип добровільності трансакцій; в) принцип вільного ціноутворення; г) принцип вільного переміщення ресурсів.

Зазначені принципи, звісно, є тільки аксіоматичною базою ринкових відносин, ядром функціонування ринкового процесу. В реальному житті такі принципи, як наприклад, принцип добровільності трансакцій або принцип вільного ціноутворення, не мають непорушної сили й односпрямованого впливу.

Цілеспрямованість економічної системи має складну і багатогранну структуру. Це не проста алгебраїчна сума цілей кожної економічно зумовленої одиниці. Навіть кожний окремо взятий суб'єкт системи має непросте розгалуження цілей. Це, у першу чергу, пов'язано з багатоваріантністю проміжних і кінцевих образів стану, якого має досягти кожний суб'єкт у певних просторово-часових координатах. Враховуючи те, що за своєю природою соціально-економічна система суспільства є неоднорідною і складається з кінцевої кількості елементів, об'єднаних у велику кількість підсистем, вона потребує координації її економічних суб'єктів. При цьому відомо, що ймовірність розбалансування будь-якої системи пропорційна кількості складових, що її утворюють. На підставі вищевикладеного можна зробити висновок, що з розвитком ринкової системи, яка водночас супроводжується встановленням господарських зв'язків і збільшенням кількості господарюючих суб'єктів, зростає ймовірність втрати її стійкості.

Для відновлення системної рівноваги необхідний зовнішній стабілізаційний вплив. Разом із цим кожна система за своєю природою володіє механізмами самозахисту і самознищення. У розвинутій ринковій економіці йдеться про так звані вмонтовані, автоматичні стабілізатори, які щоразу повертають економіку до стану рівноваги. Вмонтований стабілізатор – це будь-який захід чи інструмент, що впливає на ВНП, економічне зрос-

тання та державний бюджет у період інфляції без необхідності вживання певних спеціальних заходів з боку уряду (сюди, зокрема, відносяться формалізовані інструменти, котрі визначають скорочення додатного сальдо державного бюджету в період спаду чи збільшення його додатного сальдо в період піднесення або зменшення дефіциту). Так, наприклад, із зростанням ЧНП, податкові надходження автоматично зростають і формують бюджетний надлишок, і навпаки, коли ЧНП скорочується в період спаду, податкові надходження автоматично зменшуються, і це сприяє уповільненню економічного спаду.

Розглядаючи національні і наднаціональні економіки, потрібно перейти від вивчення абстрактної економічної системи до конкретних. У сучасних умовах це передбачає наявність певного державного устрою. В розвинутій ринковій економіці держава відіграє подвійну роль: з одного боку, вона включена в ринковий процес національної економіки і є одним із суб'єктів цієї економічної системи, а з іншого – держава в особі уряду певним чином відокремлена в соціально-економічній системі. Ця дихотомія визначає дві локальні підсистеми, які економічно зумовлені тими завданнями і функціями, що покладені суспільством на державу для досягнення загальноекономічної рівноваги.

До початку 1930-х рр. серед західних економістів панувала думка про те, що спади в економіці можна пояснити як випадковість, тоді як механізм ринкового саморегулювання забезпечує відповідність між сукупним попитом і сукупною пропозицією, але при цьому держава має вмонтувати в економіку автоматичні стабілізатори, що сприятимуть самостійному виходу економіки із кризи та подальшому її піднесенню на базі оновлення основного капіталу і ліквідації нерентабельних підприємств.

Інтегруючи погляди ряду зарубіжних та вітчизняних учених, можна дійти висновку, що стан загальноекономічної рівноваги характеризується одночасною рівновагою попиту і пропозиції, а також витрат і випуску. Така рівновага, на нашу думку, може бути досягнута за рахунок, по-перше, стабільності цін або підтримання стійкої купівельної спроможності національної валюти; по-друге, високого рівня зайнятості; і по-третє, відповідного економічного зростання. Вагоме значення для досягнення загальноекономічної рівноваги має і зовнішньоекономічна рівновага.

Навіть поверхова ознайомлення із вищезгаданими умовами дає змогу зробити висновок про те, що деякі їх бінарні пари явно або завуальовано суперечать одна одній, з погляду шляхів їх забезпечення.

Економічні цілі суспільства, на досягнення яких спрямована державна економічна політика, взаємопов'язані, залежать одна від од-

ної і мають реалізовуватись у комплексі. Але ці цілі можуть бути спотворені чи навіть нереалізовані, якщо вони викликані економічними процесами, що зумовлені втратами на рівні виконання однієї із цілей або, навпаки, надмірним захопленням однією із них. Наприклад, зростання рівня інфляції може призвести до кон'юнктурного спаду або загострити його так сильно, що відбудеться скорочення зайнятості і зниження темпів зростання. Або надзвичайно високий рівень зайнятості (значне переважання пропозиції робочих місць порівняно з потенціалом робочої сили) може спричинити інфляційні процеси і навпаки.

У різних наукових джерелах на основі формального поділу ринку на окремі функціональні системи виділяють: по-перше, реальний ринок, так званий товарний; по-друге, грошовий ринок; по-третє, ринок праці; по-четверте, зовнішній ринок. Усі вищеперелічені сегменти характеризуються сукупністю окремих індикативних змінних. Враховуючи, що будь-який ринковий процес розгортається в часі, можна виділити статичні і динамічні параметри цих сегментів ринку. Стабільність загальноекономічної рівноваги залежить безпосередньо від досягнення рівноваги на кожному із цих сегментів. Нижче наводиться перелік індикативних змінних, що характеризують стан окремих сегментів ринку.

Контроль за станом параметрів ринку є однією з основних функцій держави (уряду). Будь-яке збурення має бути своєчасно зафіксоване, і якщо вмонтовані стабілізатори не повернуть економічну систему на траєкторію рівноважного збалансованого зростання, має виникнути реакція уряду у формі конкретного управлінського впливу на той чи інший сегмент ринку. Під час затяжної і глибокої кризи 1930-х рр. стало зрозумілим, що механізм ринкового саморегулювання, як і визначені вмонтовані стабілізатори, не справляються із покладеними на них функціями, не забезпечують автоматичний вихід із кризи, що й зумовило перехід до активного державного регулювання економіки. Таке регулювання на практиці стало здійснюватися в США в 1933 р. командою президента Ф. Рузвельта, яка розробила і реалізувала так званий "Новий курс".

У подальшому потрібно визначити реальні методи і конкретний інструментарій, доступні державі (уряду) при здійсненні стабілізаційної політики. На противагу традиційним уявленням, необхідно поряд із грошово-кредитною, бюджетною і фіскальною політикою виділяти окремо соціальну і зовнішньоекономічну політику.

Варто привернути увагу до визначення припустимої глибини проникнення державного регулювання в ринкову економіку. Необхідно зазначити, що однозначного вирішення цієї проблеми не існує. Однак можна виділити позиції, які не заперечуються жодною із теорети-

чних шкіл, а саме: недоторканність приватної власності (на засоби виробництва та продукти від її використання тощо); вільне ціноутворення на немонополізованих ринках; невтручання в процес функціонування суб'єктів ринку при заданих юридичних (нормативних) основах.

Порушення першої і третьої умов ставить під загрозу стабільність соціально-економічного ладу, а недотримання другої – підриває конкурентне середовище.

У сучасній науковій літературі поняття "державне регулювання" не визначене, разом з тим багато вчених називають його різноманітні форми та методи. Так, ряд учених-економістів вважає, що державне регулювання здійснюється шляхом соціально-економічного прогнозування, за допомогою антимонопольної політики і розвитку конкуренції, державної стандартизації, системи оподаткування, інших форм регулювального впливу держави. Разом з нормативно-правовим регулюванням відповідних сфер господарювання для економічної діяльності держави характерною є розробка комплексних і регіональних програм тощо.

Державне регулювання, разом із плануванням (програмуванням) організаційної діяльності, стимулюванням і контролем, державним моніторингом і протекціонізмом (підтримкою приватного підприємництва), правовою організацією державного сектора ринкової економіки, є одним із напрямів державного впливу на розвиток економічних процесів [5, с. 39].

На основі вищевикладеного наведемо деякі визначення державного регулювання економіки. Перш за все, державне регулювання економіки – це процес управлінського впливу держави на стан окремих сегментів ринку (реального ринку, грошового ринку, ринку праці, зовнішньоекономічного сегмента) за рахунок зміни мікро- і макроекономічних параметрів з метою досягнення збалансованого зростання (економічного зростання при повній зайнятості всіх факторів) економічної системи.

Діяльність суб'єкта завжди спрямована на об'єкт. Об'єкт – це те, з чим людина взаємодіє, що протистоїть суб'єкту в його предметно-практичній, соціально-політичній і духовній діяльності. Матеріальні, штучні і природні тіла виступають, перш за все, в ролі об'єкта, такими самими є і об'єкти соціально-політичного характеру, і соціальна організація суспільства, його політичні інститути. Об'єктом можуть виступати й ідеальні сутності, включаючи власну свідомість суб'єкта, тією мірою, якою вона виступає предметом самоаналізу.

Суб'єкт, у цьому випадку людина, не лише споглядає об'єкт, пристосовується до нього, а й цілеспрямовано перетворює його відповідно до власних інтересів і потреб, олюднює його. У результаті цього діяльність людини відбувається в перетвореному, олюдненому природному середовищі, а також у створеному ним соціальному і духов-

ному середовищі. При цьому людина виділяє себе із зазначеного середовища, протистоїть йому як об'єкту діяльності, усвідомлює своє власне місце стосовно нього.

Звісно, що об'єкт не залежить від суб'єкта, оскільки він існує реально, а не створений в уяві останнього, але ця незалежність відносна, адже суб'єкт взаємодіє з об'єктом і перетворює його, будучи активною стороною взаємодії "об'єкт – суб'єкт". Проте ця активність також відносна, оскільки суб'єкт породжений сукупністю об'єктів, у якій він діє, і результат його активності пропорційний його знанням про об'єкт. Взаємодіючи з об'єктом і перетворюючи його, людина сама збагачується знаннями та досвідом. При цьому цілеспрямована діяльність людини не вільна, вона визначається властивостями сукупності об'єктів, з якими взаємодіє. Таким чином, "сукупність об'єктів, з якими взаємодіє людина, які вона тією чи іншою мірою перетворює і які визначають її діяльність, створюють об'єктивні умови" [1, с. 47].

До об'єктивних умов, у першу чергу, потрібно віднести не пов'язані з волею і свідомістю людини матеріальні умови її діяльності, а також предмети соціально-політичного, духовного порядку, які є незалежними від цього суб'єкта і впливають на його діяльність.

Суб'єктивний фактор – поняття, похідне від суб'єкта, що пов'язане з поняттями "свідоме", "цілеспрямоване", "організоване". "Суб'єктивний фактор у розвитку суспільства – це свідомо діяльність людей, класів, партій, які створюють історію; це їх організованість, воля і енергія, необхідні для вирішення деяких історичних завдань" [1, с. 48].

Об'єктивні умови діяльності людей постійно розширюються, зазнають якісних змін, збагачуються за рахунок включення результатів людської діяльності, в тому числі і предметів "іншої природи", що змінюються, вдосконалюються і знову створюються за рахунок олюднення природи. Разом із зростанням, розширенням, якісним перетворенням об'єктивних умов розширюється, збагачується і суб'єктивний фактор.

Якщо окрема людина чи організований колектив людей виконує свідому діяльність, спрямовану на перетворення об'єкта, то обов'язковим елементом цього процесу є регулювання. Регулювання – це властивість організованих систем (біологічних, технічних, соціальних) зберігати свою якісну визначеність, підтримувати динамічну рівновагу із середовищем, удосконалюватися. Регулювання – внутрішня характеристика суспільства, зумовлена його системною природою, суспільним характером праці, об'єктивною необхідністю обміну продуктами матеріальної і духовної діяльності.

На наш погляд, можна виділити такі етапи регулювання: збір і обробка інформації; її аналіз, діагноз та прогнозування, системати-

зація (синтез), визначення на цій основі мети; вироблення рішення, спрямованого на досягнення мети; послідовна конкретизація загального рішення шляхом планування, програмування, проектування і розробки конкретних управлінських рішень; реалізація прийнятих заходів; контроль за діяльністю. Розглянуті вище етапи регулювання також можна представити як основні функції регулювання: планування, організацію і контроль. Регулювання ринкової економіки можна розглянути і як фактор управління. Роль об'єктивних факторів управління відіграє система об'єктивних закономірностей, що діють у суспільстві та незалежні від волі і свідомості людей. Ці закономірності впорядковують систему, встановлюють визначені пропорції в рухові її різноманітних ланок, спрямованість, ритми і темпи її руху. Якщо ці закономірності не пізнані людьми, не проходять через їх свідомість і через це не використовуються ними, то вони не виявляються як стихійне управління чи саморегулювання. Якщо об'єктивні закономірності вивчені людьми і свідомо використовуються ними, то наявне свідоме управління.

Людина як суб'єкт управління реалізує "сукупність певних дій (операцій) щодо об'єкта з метою його перетворення та забезпечення просування до поставленої мети" [1, с. 13]. Можливості свідомого управління продовжують залишатися обмеженими, адже люди не здатні підпорядкувати собі гру випадкових сил, поставити їх на службу своїм цілям та інтересам. Вони вимушені пристосовувати свою діяльність до потреб випадку, здатні прискорити чи уповільнити швидкість цієї гри, але заволодіти нею безсилі [1, с. 53]. Інакше кажучи, люди не можуть скасувати дію об'єктивних економічних законів, не пізнавши їх, вони можуть свідомо використовувати останні для досягнення поставлених цілей, але не будь-яких цілей, а лише об'єктивно існуючих, тобто таких, до яких суспільна система об'єктивно прийде і сама. Свідомо діяльність людей може тільки прискорити рух до цих цілей.

Протилежного погляду дотримується неоліберал В. Ойкен, який писав: "Економічна політика держави в обмежених рамках, може змінювати умови, за яких виникає тенденція і тим самим формує необхідний господарський порядок" [4, с. 103–104].

"За необмеженої рамками формули історичного процесу, наука вказує на ті пункти, в яких економічна політика набуває свободи, і показує, як відвернути небажані тенденції. У свою чергу, економічна політика зможе формувати дійсність і уникнути небезпеки стихійного руху в плині історії" [4, с. 106].

Свідоме управління реалізується через самоуправління і регулювання. За умови відносної самостійності підсистем, якою управляють і яка управляє, наявне свідоме управ-

ління, а якщо ці підсистеми становлять органічну єдність, то – саморегулювання.

Управління охоплює два елементи: формування траєкторії стану системи (визначення мети і шляхів її досягнення) та утримання системи на цій траєкторії шляхом регулювання. "Регулювання – вид управління, процес, завдяки якому характеристики системи, якою управляють, утримуються на траєкторії, заданій блоком управління (системою, що управляє)" [3]. Таким чином, тільки разом з блоком визначення мети регулювання утворює систему, що управляє. Вищезазначене дає змогу зробити висновок, що регулювання не може існувати самостійно і завжди передбачає саморегулювання, яке й встановлює основну мету.

Сучасна ринкова економічна система має велику кількість господарських суб'єктів, які автономно функціонують, але тісно взаємопов'язані між собою, приймають управлінські рішення, орієнтуючись на ціни. Непроста взаємодія управлінських рішень окремих господарюючих суб'єктів призводить до економічних результатів, сума яких дає загальний економічний результат системи. Орієнтуючись на нього, суб'єкти ринкової економіки знову формулюють мету і приймають управлінське рішення для її досягнення тощо. Цей процес має повторюваний і безперервний характер та є саморегулюванням ринкової економіки. "Саморегулювання – це самостійне реагування об'єкта управління на зовнішній вплив (збурення), що порушує його нормальне функціонування" [3].

У ланцюгу "мета – управлінське рішення – економічний результат" мета в часі передує двом іншим його складовим, а це означає, що цілі окремих суб'єктів ринкової економіки не можуть бути об'єднаними в єдину мету економічної системи до початку регулювання. Таким чином, саморегульована система ринкової економіки не має, на відміну від суб'єктів, єдиної мети, що дає підстави вважати властиве їй саморегулювання формою регулювання. Але управління передбачає наявність певної гіпотетичної мети, досягнення якої привело б саморегульовальну ринкову систему економіки до визначеного стану в певний момент часу. Саме така гіпотетична мета є, на нашу думку, основною для зовнішнього регулювання.

Саморегулювання ринкової економіки має особливість, що відрізняє його від зовнішнього регулювання. Насамперед, це те, що за певних умов саморегулювання може існувати самостійно, без регулювання.

Залежно від того, хто є суб'єктом регулювання, розрізняють чотири форми регулювання ринкової економіки: державне, монопольне, олігопольне та саморегулювання. Оскільки предметом нашого дослідження є державне регулювання і саморегулювання ринкової

економіки, то монополії й олігополії будуть віднесені нами до суб'єктів ринкової економіки, які забезпечують її саморегулювання.

Особливої актуальності в умовах трансформування суспільства як суверенної України, так і більшості постсоціалістичних країн набувають проблеми реалізації таких закономірностей, як збалансованість економічних інтересів і досягнення адекватного цьому процесові механізму їх регулювання в напрямі досягнення оптимальності співвідношення економічних інтересів різних форм власності, інститутів державної та приватної власності [2, с. 13]. Ідеться про необхідність розробки методів і механізмів оптимального розмежування, врахування та взаємного узгодження приватних і публічних інтересів у процесі становлення змішаної економіки постсоціалістичних країн, тобто економіки такого типу, за якого, використовуються ринкові механізми саморегулювання економіки й одночасно зберігається певний рівень державного регулювання економіки.

Найефективнішим методом поєднання механізмів саморегулювання та державного регулювання економіки в країнах, що здійснюють трансформацію до ринкової економіки, на наш погляд, є широке використання вмонтованих стабілізаторів. Це пояснюється тим, що дія вмонтованих стабілізаторів, з одного боку, має об'єктивний характер: по-перше вона дає можливість у перехідний до ринку період уникнути протекціонізму (підтримка приватного підприємництва, олігархічних структур, міжнародних фінансових організацій); по-друге, якщо об'єктивна економічна ситуація не виникне, то економічні стабілізатори не почнуть діяти. З іншого боку, вмонтовані стабілізатори є економічно-правовими рішеннями держави, які спрямовані на підвищення ефективності саморегулювання економіки і в сукупності утримують економіку від значних коливань і глибоких кризових явищ.

Разом з тим необхідно враховувати, що в умовах соціально-економічного трансфор-

мування вмонтовані стабілізатори сприяють посиленню захисної функції повернення економіки в попередній стан, прискоренню старих тенденцій, що дуже небезпечно.

IV. Висновки

Державне регулювання економіки можна поділити на два типи – залежно від того, спрямоване воно на заміну конкуренції чи є доповненням до ринкових механізмів і призначене для досягнення інших специфічних цілей. Система автоматичних стабілізаторів у цьому випадку сприяє формуванню ринкового механізму саморегулювання.

В економіці перехідного типу, яка вимагає значної динаміки у формах і методах державного регулювання економіки та її саморегулювання, що викликані трансформацією економічних відносин, з одного боку, та спробою реверсивних сил повернути до старої системи господарювання – з іншого, найефективнішою формою прояву державного регулювання є дія вмонтованих (автоматичних) стабілізаторів.

Література

1. Афанасьев В.Г. Человек в управлении обществом / В.Г. Афанасьев. – М. : Политиздат, 1977. – 382 с.
2. Богиня Д. Державне регулювання перехідних процесів / Д. Богиня, Г. Волинський // Економіка України. – 1999. – № 5. – С. 12–21.
3. Лортикян Э. Государство и рынок: взгляды славянских экономистов первой трети XX столетия / Э. Лортикян // Бизнес-Информ. – 1996. – № 11. – 1996. – С. 52–54.
4. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В. Ойкен // Российский экономический журнал. – 1993. – № 8. – С. 101–106.
5. Сатановська О. Роль держави в регулюванні економічних відносин / О. Сатановська // Економіка України. – 1999. – № 11. – С. 36–44.

Маликов В.В. Визначення напрямів державного регулювання економіки

Анотація. У статті досліджено особливості державної економічної політики щодо стабілізації економічної рівноваги, економічні цілі суспільства, типи державного регулювання економіки.

Ключові слова: державне регулювання, державна економічна політика, стабілізація, управлінські рішення, економічна система, фінансова політика, бюджетна політика.

Маликов В.В. Определение направлений государственного регулирования экономики

Аннотация. В статье исследованы особенности государственной экономической политики относительно стабилизации экономического равновесия, экономические цели общества, типы государственного регулирования экономики.

Ключевые слова: государственное регулирование, государственная экономическая политика, стабилизация, управленческие решения, экономическая система, финансовая политика, бюджетная политика.

Malikov V. Determination of the economy state regulation directions

Annotation. In the article the features of public economic policy in relation to stabilizing of economic equilibrium, economic aims of societies, types of the economy state regulation are examined.

Key words: state regulation, public economic policy, stabilization, administrative decisions, economic system, fiscal policy, budgetary policy.